

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LUCRĂRII LUI LENCSES GYÖRGY — ARS MEDICA.

II. Despre izvoarele manuscrisului *Ars Medica*

Carolina Lázár Szini, dr. I. Spielmann

Manuscrisul *Ars Medica*, lucrare de aproximativ 1000 de pagini, împărțită în 6 cărți — abordînd patologia și terapia întregului organism uman „a capite ad calceum” — prin caracterul său enciclopedic, amploarea și multilateralitatea sa, întrece tot ceea ce literatura medicală din țara noastră a realizat în secolul al XVI-lea. Transpunerea unui material medical informativ atît de vast în limba maghiară a secolului al XVI-lea, lipsită de termenii tehnici necesari, pledează nu numai pentru inteligența vie a lui *Lencsés György*, dar și pentru cultura medicală și umanistă temeinică a autorului. Toate aceste fapte situează *Ars Medica* între realizările cele mai de seamă ale științei din perioada umanismului ardelean tîrziu.

Intr-adevăr, dacă comparăm lucrările medicale, tipărite în secolul al XVI-lea în Transilvania, cu *Ars Medica*, reiese că acestea își fixează obiective mult mai

modestă decît lucrarea lui *Lencsés*. Micul tratat despre ciumă, în limba germană și latină, al fizicusului sîbian Sebastian *Pauschner* — „Eine kleine Unterrichtung: Wie man sich halten soll, in der Zeit, der ungütigen Pestilentz“ (Sibiu, 1530 și 1550), — abordează într-un stil de popularizare doar simptomatologia, prevenția și tratamentul unei singure boli. „Sanitatis studium“ al lui *Paulus Kyr* (Brașov, 1551), tratamentul unei singure boli. „Sanitatis studium“ al lui *Paulus Kyr* (Brașov, 1551), este un mic tratat de igienă individuală, unul dintre cele atît de frecvente în medicina doctă, începînd cu „De observatione ciborum“ al medicului grec *Anthimus* și „Flos medicinae“ al școlii Salernitane. În ceea ce privește „Herbarium“ lui *Peter Melius Juhász* (Cluj, 1578), operă de terapeutică, compilată după botanicele medicale, nici ea nu se ridică la exigențele sintezei propuse de *Lencsés*.

Eram îndreptățiti să credem că o astfel de încercare temerară ca cea a autorului lui *Ars Medica* la vremea sa, nu putea rămîne fără ecou. Cu atît mai curios ne pare faptul că, manuscrisul *Ars Medica* nu e amintit de nici unul din istoricii trecutului nostru medical. I. *Weszprémi* care în lucrarea sa „*Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*“ (Lipsiae-Viennae 1774—87) consemnează cu atîta conștiinciozitate numele tuturor cărturarilor care au avut o contribuție cît de modestă pe meleagurile noastre la dezvoltarea artei lui *Aesculap*, nu amintește nici titlul, nici autorul manuscrisului. Nici în corespondența contemporanilor săi nu găsim date despre strădaniile temerare ale lui *Lencsés*. *Ars Medica* deși a fost pregătită pentru tipar — după cum reiese din prefața citată a cărții I-a — a rămas totuși în manuscris. Exemplarul original a ajuns în secolul al XVII-lea în posesia unui bărbier din Aiud — *Barakonyi Borbély János* — care, probabil s-a servit de ea în practica sa chirurgicală. Pentru răsunetul lui *Ars Medica* pledează însă — după părerea noastră — confecționarea unei copii în anul 1610, care a servit drept model la elaborarea copiei păstrate din secolul al XVIII-lea. (1).

Indiferent de soarta și influența ulterioară a lui *Ars Medica*, prima întrebare pe care ne-am pus-o în legătură cu acest manuscris, care ne-a preocupat, pe lîngă persoana autorului (2), a fost cea a modelelor, a izvoarelor sale. Răspunsul nostru a ținut seama de faptul că, majoritatea compendiilor medicale ale secolelor XV și XVI, tipărite într-un număr impresionant, reprezintă de fapt traduceri și comentarii ale operelor medicale clasice greco-romane, bizantine și arabe, concepute de cele mai multe ori după un plan identic și referindu-se la aceleași citate din *Galen*, *Hipocrat*, *Dioscorid*, *Avicenna*, *Rhases*, *Paulus din Aegina* și alți autori considerați ca infailibili. Nu putem uita nici faptul că prelucrarea integrală a unor capitole dintr-un alt compendiu, fără semnalarea izvorului, era un procedeu obișnuit al autorilor vremii.

În materie de terapeutică, orientarea noastră a fost și mai grea. În ciuda operei de reformator a lui *Paracelsus*, în terapia secolului al XVI-lea, domină încă leacurile tradiționale greco-romane și ale medicinei arabe, descrise de *Dioscorid*, *Myrepsys*, *Mesue*, *Avicenna* și alții.

Dintre filologii și medico-istoricii care s-au ocupat cu *Ars Medica*, doar *B. Varjas* (3) a atins problema izvoarelor sale, limitîndu-se a afirma că mai multe compendii medicale din secolul al XVI-lea, bunăoară cel al medicului italian *L. Faventinus* „De medendis morbis“, prezintă o structură asemănătoare cu lucrarea lui *Lencsés*. Confruntînd opera lui *Faventinus* (4) cu manuscrisul *Ars Medica*, ne-am putut da seama că asemănările dintre cele două opere sînt ne semnificative.

De mare folos ne-a fost mărturia lui *Lencsés*, că și-a adunat materialul manuscrisului „din observația unor oameni învățați (5), fapt care atestă că *Ars Medica* nu e o simplă traducere a unei singure lucrări, ci o compilare doctă din mai multe tratate de medicină, concluzie la care am putut ajunge și noi. Acest caracter al lucrării lui *Lencsés* a fost confirmat și de cercetările filologilor (*Varjas*, 3; *Alföldy*, 6). Ei au stabilit că *Lencsés* și-a întocmit opera, conspectînd materialul din diferite lucrări, pe fișe separate (foi distincte), aceste date fiind ulterior sintetizate. În plus, consemnăm prezența în cartea I-a a manuscrisului original a unor pasaje scrise în limba latină, care apar pe foi distincte anexate textului (7). Găsim aceste completări și în

copii din secolul al XVIII-lea fără a fi traduse în limba maghiară, fiind însă inserate în textul manuscrisului. Tot pentru metoda conspectării pledează și observația noastră că uneori simptomele aceiași boli sînt descrise de două ori, *Lencsés* preluîndu-le din diferite izvoare despre care se va vorbi în continuare.

Am insistat asupra faptului că în lucrarea lui *Lencsés* apar deseori citate din autorii greco-romani, bizantini și arabi. Aceste citate — cum ne-am putut convinge — nu au fost preluate de *Lencsés* nemijlocit de la autorii clasici, ci au fost împrumutate — cu restul textului — din opera unor contemporani.

De un real folos s-au dovedit referirile lui *Lencsés* la unii din autorii medicali contemporani. Astfel, el îl amintește nominal pe *Petrus Bayrius* (1468—1558), practician italian și autorul compendiului medical „De medendis humani corporis malis enchiridion“ (Basel, 1560, Lyon, 1561), numele acestuia și anul ediției cărții sale fiind amintite în capitolul despre tratamentul podagrei (8). Confruntînd întreaga operă a lui *Bayrius*, — lucrare cu caracter eminentement terapeutic, care semnalează extrem de sumar simptomatologia bolilor — am putut găsi și alte analogii între această lucrare și manuscrisul studiat de noi, fără să le considerăm însă concludente. Ne referim la medicațiile moștenite de la autorii greco-romani, sau adaptate sub influența medicinei bizantine și arabe, care apar mai în toate tratatele de terapeutică ale timpului. O analogie mai semnificativă am găsit însă între unele capitole dedicate afecțiunilor dermatologice și îndeosebi între o bună parte a cărții a II-a a lucrării *Lencsés* — consacrată problemelor de cosmetică — și părțile corespunzătoare ale tratatului lui *Bayrius* (9).

Nominal este amintit și *Pietro Andrea Matthiolus* (1500—1577), medic botanist remarcabil și venerat al timpului său, opera căruia „Commentarii in sex libros Dioscoridis“ (Veneția, 1554) constituie o adevărată enciclopedie a farmacologiei din perioada renașterii. Influența acestei opere asupra manuscrisului lui *Lencsés* poate fi dovedită mult mai evident. În toate subcapitolele în care *Ars Medica* abordează terapeutică, îndeosebi cea de origină vegetală, analogia cu leacurile recomandate de *Matthiolus*, e demonstrabilă. Mai mult, cartea VI-a a manuscrisului, consacrată descrierii intoxicațiilor și antidoturilor, alît sub raportul clasificăției otrăvurilor, cît și a antidoturilor recomandate reproduce textual sau rezumativ capitolele corespunzătoare din lucrarea lui *Matthiolus* (10).

Alături de *Bayrius* și *Matthiolus*, *Lencsés* îl citează și pe *Theophrastus*. Pe baza textului — în ambele cazuri fiind terapii inspirate de teoria semnăturii (11) — noi credem că nu e vorba de botanistul antic, ci de *Theophrastus Paracelsus* (1493—1541), unul din primii reprezentanți ai renașterii în medicină.

Prof. F. Kovács (12) a fost primul care a atras atenția asupra faptului că, în manuscrisul lui *Lencsés* descrierea tuberculozei pulmonare a fost preluată textual din opera cunoscutului medic francez *Jean Fernel* (1497—1558): „Universa medicina“ (Paris, 1554). Constatarea lui Kovács ne-a inspirat ideea de a confrunta în mod sistematic opera lui *Fernel* cu cele 6 cărți ale manuscrisului studiat de noi. Concluzile au fost semnificative. A reieșit că 4 dintre cele 6 cărți din *Ars Medica* (cartea I-a, III-a, IV-a, V-a), sub raportul simptomatologiei și a prognosticului, a patogenzei bolilor, reproduc textual sau rezumativ capitolele corespunzătoare din *Patologia* — parte integrantă — a operei lui *Fernel* (13). Mai mult chiar, textele lui *Fernel* au fost împrumutate cu toate citatele din autorii antici și medievali. O altă dovadă că lucrarea lui *Fernel* a servit drept una din principalele izvoare în conceperea manuscrisului lui *Lencsés* o constituie confruntarea celor două introduceri ale manuscrisului ardelean (cea a cărții I-a și a IV-a) cu prefețele cărților corespunzătoare din *Patologia* lui *Fernel*, întru-totul identice, autorul arde-

lean traducindu-le textual. Doar la sfîrşitul prefeţei cărţii I apar la *Lencsés* două pasaje care lipsesc din introducerea lui *Fernel*. Sînt acele părţi în care *Lencsés* trădează intenţia, de a scrie o lucrare în primul rînd pentru uzul oamenilor simpli, lipsiţi de posibilitatea ajutorului medical. Într-adevăr prin întreaga sa concepţie, *Ars Medica* reaminteşte tratatele de „Medicina pauperum” atît de populare în Europa occidentală în perioada medievală.

În anexă publicăm textul prefeţei cărţii I-a lui *Lencsés* din copia din sec. XVIII-lea şi a cărţii a V-a din *Patologia* lui *Fernel* (fig. 1 şi 2).

Părţile pozitive ale lucrării lui *Fernel*: claritatea expunerii, încercarea de a restaura viziunea originală anatomoclinică a galenismului, dese referiri la experienţa personală, apar cu pregnanţă şi în traducerea lui *Lencsés*. Pe baza tuturor acestor fapte ajungem la concluzia că, lucrarea lui *Fernel*, subcapitolele de patologie din „Universa medicina” — a constituit unul din izvoarele principale ale manuscrisului lui *Lencsés*. (14).

Totuşi, între opera lui *Fernel* şi manuscrisul lui *Lencsés*, există şi diferenţe semnificative. Autorul francez se ocupă doar cu simptomatologia, patogenеза şi prognosticul bolilor. Cel ardelean dă în plus, în cazul fiecărei boli, mijloacele de prevenţie, regimul, tratamentul. (Cu problema tratamentului *Fernel* se ocupă separat într-o altă parte a operei sale. Acestea diferă însă esenţial de cele recomandate de *Lencsés*). *Fernel* se referă numai uneori la bolile copiilor, *Lencsés* dă în cazul tuturor afecţiunilor simptomele şi mai ales terapia specifică vârstei copilăriei. Descrierea unor boli, ca bunăoară cea a peştei, unele forme ale cefaleei etc., diferă la *Fernel* şi *Lencsés*. Toate acestea ne-au convins că în conceperea operei sale — aşa cum el însuşi afirmă în prefaţa sus-citată — *Lencsés* s-a servit de mai multe izvoare, consultînd şi alte opere contemporane în afară de cea a lui *Fernel*.

Pentru a găsi aceste izvoare ale lui *Ars Medica*, am întreprins timp de ani de zile cercetări în vechile biblioteci ardelenе (Cluj, Tîrgu-Mureş, Odorhei, Aiud etc.). Ne-am orientat în primul rînd spre compendiile de medicină ale secolului al XVI-lea, care prezintă o structură şi un conţinut asemănător cu manuscrisul lui *Lencsés*. Am acordat prioritate acelor tratate ale căror posesori ardeleni din secolul al XVI-lea au putut fi identificaţi. Ne-am interesat în acelaşi timp şi de tratatele care prezintă adnotări autohtone din aceeaşi perioadă. Rînd pe rînd ne-am oprit la unele lucrări ale unor medici contemporani ca: *J. Liebautius*, *Alexius Pedemontanus*, *Chr. Wolfius*, *J. Sylvius*, *G. Rondelet*, *H. Cardanus*, *H. Mercurialis*, *A. Vesalius* etc., fără să putem ajunge la concluzii semnificative.

Alte învăţăminte s-au desprins din studiul operelor cunoscutului medic botanist german *Leonhard Fuchs* (1501—1566), cunoscut mai ales ca autor al unui vestit „Herbariu”. La timpul său însă, *Fuchs* a devenit celebru şi prin compendiile sale medicale foarte populare. Între ele remarcăm „De medendis singularum humani corporis partium, Libri V” (Basiliae, 1539) şi „De curandi ratione, Libri VIII” (Lugdunum, 1548), care prezintă analogii evidente cu manuscrisul lui *Lencsés*, tocmai în aspectele sub care *Ars Medica* diferă de opera lui *Fernel*. Lucrările lui *Fuchs* erau bine-cunoscute în Transilvania secolului al XVI-lea, fapt atestat între altele şi de numărul mare de exemplare existente în bibliotecile ardelenе (15). Aceste opere au putut fi aduse la noi de studenţii ardeleni care au plecat în mare număr pentru studii în Germania, unde ideile reformei cîştigaseră un teren din ce în ce mai sigur. Semnalăm şi părerea lui *E. Gombocz* (16), *I. Bán* (17) şi *E. Schultheisz* (18), care consideră că Herbariu, citat mai-sus, a lui *P. Meliusz Juhász* a fost influenţat şi de botanica medicală a lui *L. Fuchs*.

În ceea ce priveşte analogiile dintre lucrarea lui *Fuchs* şi manuscrisul ardelean, acestea pot fi demonstrate atît sub aspectul descrierii bolilor cît şi a tratamentului lor. Astfel, în cazul fiecărei afecţiuni şi *Fuchs* descrie regimul bolnavilor, prevenţia („victus ratio” sau „curatio”, tradus de *Lencsés*,

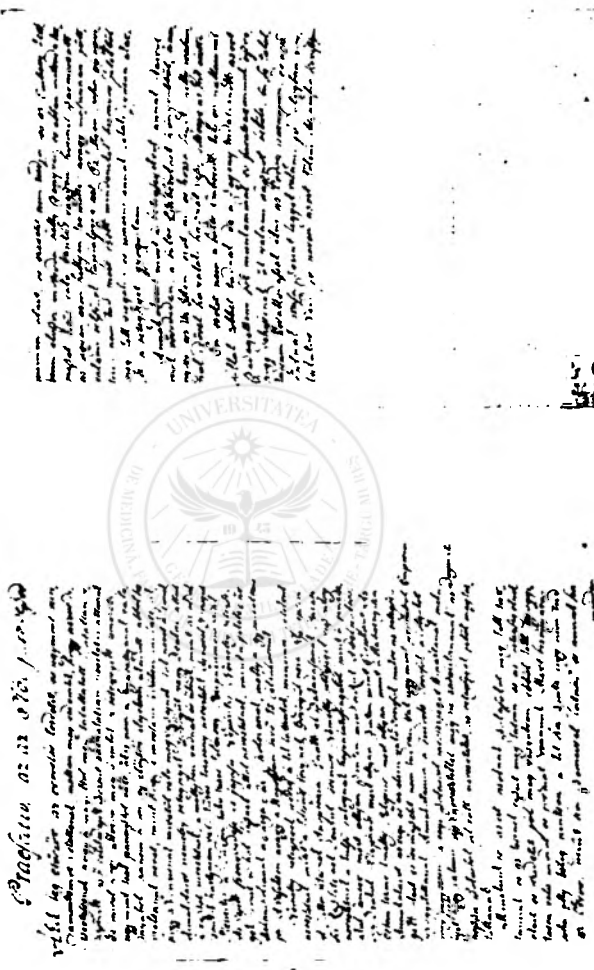

Fig. nr. 1: Prefata primei cărți a manuscrisului Ars Medica, păstrată în copia din sec. al XVIII-lea

CAROLINA LAZAR SZINI, I. SPIELMANN: CONTRIBUȚII LA STUDIUL
 LUCRĂRII LUI LENCSEȘ GYORGY — ARS MEDICA...

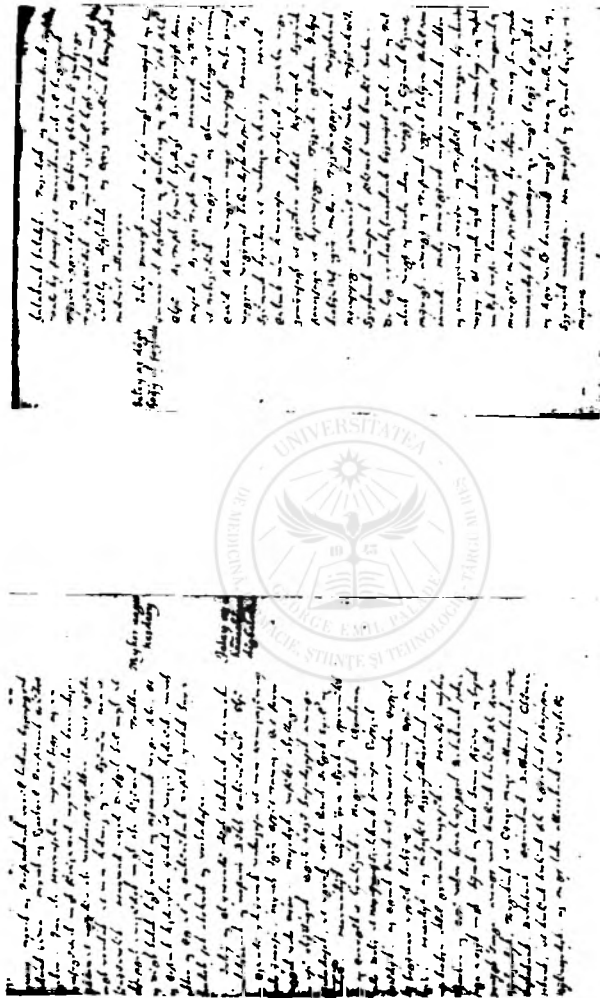

Fig. nr. 3: Fragment despre pești din manuscrisul *Ars Medica* (cartea III-a, p. 22 recto și verso)

consecvent „Invățătura“ sau „Leacuri“), terapia și simptomatologia vârstei copilăriei („curatio infantium“) etc. Descrierea simptomatologiei peștei și a diferitelor forme de cefalee a fost preluată textual de *Lencsés* din lucrarea lui *Fuchs* (fig. 3, 4). Apar și citatele medicilor antici și medievali, și comentarii făcute la persoana întâia. De asemenea am găsit identități de text, expuneri rezumative ale unor capitole mai vaste din opera lui *Fuchs*, înglobate în manuscrisul ardelean (exceptând cartea II-a și VI-a). Pentru influența directă a lui *Fuchs*, pe lângă faptele semnalate pledează și prioritatea acordată tratamentului dietetic, balneologic și al medicației vegetale în *Ars Medica*, cunoscut fiind că autorul german preconiza o reîntoarcere la principiile terapeuticii hipocratice. Pe baza tuturor acestor fapte am ajuns la concluzia că lucrarea lui *Fuchs* a constituit — alături de opera lui *Fernel* — izvorul principal al manuscrisului studiat de noi.

În ce privește contingențele de medicină infantilă, criteriu nou care își croiește drum în epoca renașterii și care, cum s-a arătat, apare în manuscris în cazul fiecărei afecțiuni, de asemenea nu putem exclude nici faptul că alături de *Fuchs*, *Lencsés*, a recurs și la alte izvoare contemporane, ca opera lui *P. Bagellardus* (*Libellus de aegritudine infantum*, Padua, 1472), *B. Metlinger* (*Ein Regiment der jungen Kinder*, Augsburg, 1473) sau influența lui *H. Mercurialis*, autorul operei „*De morbis puerorum*“ (Venetia, 1583).

În decursul anilor, mai multe lucrări de diplomă elaborate la disciplina noastră (19) au abordat studiul manuscrisului lui *Lencsés* sub diferite aspecte. Între care și cea a izvoarelor sale. Astfel, bunăoară — după cum reiese din lucrarea de diplomă a studentului *I. Gondaș* — cunoștințele de dermatologie au avut următoarele modele: Cartea IV-a din lucrarea lui *Lencsés*, în care sînt descrise și afecțiunile cutanate între care și piodermitile, corespunde cărții a VII-a „*De externis corporis affectibus*“, din Patologia lui *Fernel*. Tot în această carte sînt prezentate cărbunele cutanat (cap. II), ulcerul fagedenic (cap. III), lupusul cutanat (cap. IV) și veruca (cap. V). Afecțiunile micotice ale pielii capului precum și pediculoza sînt preluate din cartea I-a („*De medendis singularum partium corporis humani a summo capite ad imos usque pedes malis*“) a lucrării citate a lui *Fuchs*. Majoritatea tabourilor cosmetice, din cartea II-a a manuscrisului, pot fi găsite în lucrarea amintită a lui *P. Bayrius*. Astfel: afecțiunile pielii păroase a capului (cap. I), a feței (cap. VII), piodermitile (cap. XXI) și ulcerările (cap. XXII). Considerăm că această exemplificare dă în același timp o idee despre modul în care *Lencsés* a realizat sinteza din opera sa, raportată la izvoarele sale.

Alături de autorii docti, în subcapitolele de terapie *Lencsés* a inserat și o serie de procedee preluate din medicina populară ardeleană. Spre deosebire de rețetele provenite din medicina doctă, în cazul medicațiilor populare, *Lencsés* enumeră doar substanțele care intră în compoziția leacurilor, fără să indice și doza. În toate cazurile el amintește și persoanele care s-au folosit în mod eficient de aceste medicații (nobili, preoți, babe vindecătoare etc.). Considerăm o sarcină de viitor clarificarea definitivă a izvoarelor subcapitolelor de terapie din manuscrisul lui *Lencsés*.

Alegîndu-l pe *Matthiolus*, *Fuchs* și *Fernel* drept călăuze, sintetizînd cele preluate de la ei într-o selecție critică și originală, *Lencsés* se situează pe pozițiile înaintate ale medicinei timpului său. Modelele sale au fost figuri remarcabile ale medicinei renașterii, care au pregătit terenul pentru o evoluție nouă a medicinei pe baze experimentale. Caracterul renascentist al operei lui *Lencsés* apare însă mai ales în strădania temerară a autorului de a transpune cunoștințele de medicină în limba maghiară vorbită de poporul de rînd. Într-o perioadă cînd majoritatea medicilor își dedică operele mece-naților și prinților, autorul ardelean se întoarce spre popor. El menționează în prefața cărții I-a că și-a adunat cunoștințele medicale „cu multă trudă

și osteneală pentru sărmanii nevoiași, ca ei să poată trage foloase de pe urma lor”, mînat nu de vreo vanitate livrească ci animat de dorința sinceră „de a fi părtaș la un lucru de folos” (20).*

Sosit la redacție: 12 octombrie, 1970.

Bibliografie

1. E. FARCZÁDY, T. A. SZABÓ: Újabb adalékok a XVI. századi orvosi könyv kérdéséhez — Magyar Nyelv, 1961, nr. 2, 173—83; 2. I. SPIELMAN, C. LAZÁR SZINI: Contribuții la studiul lucrării lui Lencsés G. — Ars. Medica I. Date noi despre Lencsés Gy. — Rev. Med. 1970 nr. 1 p. 112—119; 3. B. VARJAS: XVI. századi magyar orvosi könyv. — Cluj, 1943. Studiu introductiv; 4. I. FAVENTINUS: cunoscut și sub numele de Victorius, a fost profesor al Universității bologneze la începutul sec. al XVI-lea. Lucrarea sa „Practica medicinalis” — la care se referă Varjas, a avut mai multe ediții în decursul aceleiași secol. 5. Prefața cărții I-a și foaia de titlu a copiei manuscrisului Ars Medica din secolul al XVIII-lea (1757). 6. R. ALFÖLDY: Irodalomtörténeti Közlemények, vol. LIV. (1944); 7. Astfel de texte în limba latină, alipite textului, apar în cartea I-a între paginile 85 v. și 86 r. despre dențiția copiilor, pe pagina 187 v. despre nevi, pe pagina 285 v. despre bolile ginecologice și pe pagina 290 v. despre podagră; 8. În cartea I-a p. 292 recto, verso și p. 299 recto Lencsés se referă la cazul doctorului Bayrius care, folosind un electuar deosebit de eficace s-a vindecat de durerile articulare, amintind și un alt medicament cu care a reușit să-și lecuiască și articulațiile „nodoase”. 9. În bibliotecile ardelenne pînă în prezent am putut găsi doar un singur exemplar al lucrării lui Bayrius. Posesorii lui au fost o serie de personalități din străinătate în secolul al XVI-lea. De la ei cartea a ajuns la noi probabil prin studenții ardeleni care au frecventat universitățile străine; 10. Pe p. 211 recto a cărții I-a, Lencsés indică drept tratament în calculoza renală planta *Hellebopus purpurascens*, citînd numele lui Matthiolus. Tot astfel, la p. 2 verso, p. 10 recto și p. 17 verso din cartea VI-a a manuscrisului ardelenian îl găsim citat nominal pe botanistul italian. Multiplele identități de text între manuscrisul ardelenian și lucrarea lui Matthiolus sub raportul terapiei vegetale atestă că Lencsés a folosit în ansamblul lucrării sale și remediile din cap. I („Simplicia medicamentorum facultates”) din lucrarea lui Matthiolus, iar pentru conceperea cărții VI-a despre toxice și antidoturile lor cap. VI. intitulat „De lethaliibus venenis” din aceeași sursă; 11. Manuscrisul Ars Medica, cartea a IV-a p. 5 recto și p. 12 verso conține date despre terapia cancerului și a pustulei maligne referindu-se la Theophrastus Paracelsus; 12. F. KOVÁCS: „J Fernel hatása a gümökör magyarországi korai irodalmára” — Communicationes ex. Bibl. Hist. Med. Hung., Nr 19 (1960) p. 13—30; 13. Cartea I-a din lucrarea lui Lencsés corespunde cărții V și VI din Patologia lui Fernel, cartea a III-a despre febră a fost concepută după partea IV-a din Patologia autorului francez, cartea IV-a și a V-a din Ars Medica consacrată problemei chirurgicale a avut drept model partea VII-a din Patologia lui Fernel; 14. Pentru răspîndirea cărților lui Fernel pe plan european pledează și faptul că în majoritatea bibliotecilor noastre documentare apar exemplare din edițiile secolului al XVI—XVII ale lucrării „Universa medicina” precum și ale altor lucrări ale autorului francez; 15. Exemplare din Herbariul lui Fuchs, editate în secolul al XVI-lea, pot fi găsite între altele la Bibl. Doc. din Odorhei (ediția din Tübingen, 1542) și la Cluj (edițiile din Lyon. 1551 și 1555. Lucrarea sa „Institutiones medicinae (Venezia 1565, pre-

* Autorii aduc și pe această cale mulțumirile lor cercetătorilor resp. bibliotecarilor de la Biblioteca Doc. Telcki-Bolyai din Tirgu-Mureș, de la Biblioteca Centrală a Academiei R.S.R. Filiala Cluj, de la bibliotecile documentare din Odorhei și Aiud, care prin îndrumările și sfaturile lor prețioase au dat un ajutor valoros în elaborarea acestei lucrări.

cum și cea din Basel, 1572) apare în Biblioteca Filială Academiei Cluj, „De compendiorum miscendorumque medicamentorum ratione, Libri IV” (Lyon, 1573) la Bibl. Doc. Teleki-Bolyai din Tirgu-Mureș. Compendiul „De curandi ratione, Libri VIII” (Lyon, 1548 și Basel, 1568) poate fi găsit la bibliotecile documentare din Cluj, iar lucrarea „De medendis singularum humani corporis partium, Libri V” (Basel, 1539) la Bibl. Institutului de Istoria Med. din Cluj; 16. E. GOMBOCZ: A magyar botanika története, Budapest, 1936; 17. I. BÁN: Melius Juhász Péter = Communicationes ex. Bibl. Hist. Med. Hung. nr. 23 (1962), p. 252—280; 18. E. SCHULTHEISZ: Leonhardus Fuchsius = Horus, 1963, nr. 4 (Orvosi Hetilap, 1963, p. 367—69); 19. S. SZÉKELY: Locul manuscrisului Ars Medica în literatura medicală din țara noastră (1966), ANDREA TÓTH: Cunoștințele de ginecologie și obstetrică ale manuscrisului Ars Medica (1967), D. KISS: Cunoștințele de stomatologie ale manuscrisului Ars Medica (1968), G. MÉSZÁROS: Cunoștințele de medicină internă din manuscrisul Ars Medica (1969), GH. LINÉ: Bolile infecțioase din manuscrisul Ars Medica (1970), ESTER FRIEDMANN: Cunoștințele chirurgicale ale manuscrisului Ars Medica (1970), I. GONDOS: Cunoștințele dermatologice ale manuscrisului Ars Medica (1970); 20. Prefața cărții I-a din copia din secolul al XVIII-lea a manuscrisului Ars Medica (Biblioteca Doc. Teleki-Bolyai din Tirgu-Mureș)